

JIŘÍ BUREŠ – MARTA PAVLÍKOVÁ

„HOŠI OD ZBOROVA ANEB PRVNÍ MEZI PADLÝMI“ – LEGIONÁŘSKÉ SYMBOLY, KULT A VÝTVARNÉ UMĚNÍ V MEZIVÁLEČNÉ POMNÍKOVÉ ARCHITEKTUŘE V ÚSTECKÉM KRAJI

„Mužně jste se bili
mužně vydobili
svoji vlastní svobodu.
Máte věčně žítí
příkladem vždy býti
všemu svému národu.“

(Karel Hašler, *Hoši od Zborova*)

„*Hoši od Zborova aneb první mezi padlými*“ je příspěvek, který vznikl díky veřejné podpoře Ministerstva kultury České republiky.¹

Každá válka vytváří a potřebuje své hrdiny. Představují jednu z esencí válečné propagandy i vzpomínkové kultury, motivují k dalšímu boji nebo napomáhají identifikaci s válečnými cíli nebo výsledky války v mírové době. Prvními z hrdinů meziválečného Československa byli příslušníci zahraničního vojska – legionáři. Postavení legionářů v meziválečné republice bylo ve všech ohledech mimořádné. Vytvářeli jeden z pilířů československé společnosti. Legionářský kult byl státem podporován a rozvíjen. Legionářské hnutí bylo jako celek velmi různorodé, zahrnovalo více proudů a směrů odlišných z hlediska základního politického smýšlení, světonázorové nebo náboženské orientace. Hlavní legionářskou organizací se stala v roce 1921 Československá obec legionářská (ČsOL), jež vzešla z všelegionářského sjezdu.²

Armáda byla legionářsky indoktrinována a proti starším „rakouským“ vojákům, tzv. austrijákům, se legionáři těšili výhodám i rychlejšímu služebnímu postupu. Pokud je ale legionář hrdinou, „*rakouský voják slouží spíše za objekt žravé karikatury a pranýři pro ty, kdož netušili, kam směřuje vývoj událostí a kde má v budoucnu být místo československého vojáka*“.³ Tento přístup se výrazně promítal i do úcty k padlým, mezi kterými byli preferováni legionáři jako jediní vojáci Československa. Tento narativ se odrážel v oficiální vzpomínkové kultuře, výtvarném umění i literatuře.

¹ Tento článek vznikl v rámci výzkumného cíle Moderní architektura 20. století, který je financován z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

² K roztříštěnosti legionářského hnutí: Ivan ŠEDIVÝ, *Vznik nezávislé jednoty československých legionářů*, in: *Historie a vojenství*, roč. 45 (1996), č. 6, s. 47–61; Jan MICHL, *Legionářské organizace v Československu 1920–1938*, in: *Historie a vojenství* roč. 56 (2007) č. 4, s. 4–23.

³ Kolektiv autorů, *Náš voják ve výtvarném umění XIX. a XX. století*, Praha 1938, s. 22.

1) Pomník padlým ve Vinařích od firmy Vytvar a Novák, Zlonice z roku 1920, nedatováno (1920–1925).

Zdroj: Vojenský historický ústav Praha.

Složitost historického vývoje po roce 1938 legionářský kult zásadně utlumila, po roce 1945 byla obnovena činnost Československé obce legionářské, ale zastavena byla po roce 1948 nuceným začleněním do Svazu bojovníků za svobodu. Oslabení tradice legionářství bylo zapříčiněno nejen politickým vývojem, ale také převrstvením událostmi druhé světové války a vytvářením nové tradice zahraničního odboje. Pomineme-li dílčí oživení zájmu o tradice československých legií v průběhu uvolnění šedesátých let 20. století, výraznější obnova tradic i samotné činnosti ČsOL přichází až po roce 1989.

2) Detail sochy francouzského legionáře z pomníku padlým v Černochově od F. Vytvara z roku 1924. Foto: Marta Pavlíková, 2017.

POMNÍKY A SYMBOLY

Motiv legionáře byl tradičně užíván nejen na pomnících budovaných legionáři, ale i na pomnících věnovaných obecně památce padlých. Postava legionáře byla jedním z charakteristických národně identifikačních symbolů používaných na tuzemských pomnících velké války, a proto postavy legionářů bděly i na pomnících odkazujících k památce padlých bojujících v rakouských uniformách. Převládá zobrazení legionáře jako vítězící nebo bojující postavy. To odpovídá reálnému výsledku války a příslušnosti k vítězné straně. Naopak vzácnější je zachycení legionáře raněného nebo umírajícího. Ve srovnání se soudobou produkcí figurálních pomníků budovaných českými Němci jsou naopak postavy vojáků v rakouských uniformách zobrazované v podobě klečících nebo umírajících

postav. Z legionářů je nejčastěji modelován legionář francouzský, méně často italský a ruský. Ač byl československý vojenský sbor ve Francii nejméně početný, jeho výjimečné postavení bylo určeno celkovou zahraničněpolitickou, vojenskou i kulturní orientací Československé republiky na Francii.

Patrně nejstarším pomníkem se sochou legionáře ve sledované oblasti je pomník padlým ve Vinařicích na Lounsku odhalený 28. října 1920, který zobrazuje stojícího francouzského legionáře se vztyčenou zástavou. Pomník zhotovila firma Vytvar a Novák ze Zlonic nákladem 4 700 Kč.⁴ Z dílny zlonického sochaře Vytvara pochází také pomník z roku 1925 v Černochově (LN),⁵ který zachycuje francouzského legionáře

⁴ VHÚ Praha, Evidence pomníků velké války, okres Louny, Vinařice.

⁵ SOKA Louny, *Pamětník dvojtřídní obecní školy v Černochově*, inv. č. 85, s. 118; VHÚ Praha, Černochovo.

3) Detail sochy francouzského legionáře se lvem na pomníku padlým v Nové Vsi od Václava Hartmana z roku 1926.
Foto: Marta Pavlíková, 2017.

na stráží provázeného ležícím dvouocasým lvem. Podobnou kompozici legionáře se lvem provedl i lounský kameník Václav Hartman na pomníku z roku 1921 ve Třtěně nebo v roce 1926 v Nové Vsi na Lounsku.

Ruského legionáře zachyceného v okamžiku boje zobrazoval zaniklý pomník 9. pěšího pluku Karla Havlíčka Borovského v areálu kasáren v Mostě vytvořený v roce 1928 autorskou dvojicí bývalých legionářů, sochařem Rudolfem Březou a architektem Jaroslavem Rösslerem.⁶ Postava je zobrazena dynamicky v pokleku s napjatou zapaženou paží krátce před odhozením ručního granátu. Koncepce klečící postavy odpovídá starší práci Rudolfa Březy na rovněž zaniklém plukovním pomníku 33. pěšího pluku Doss Alto v Chebu,

⁶ SOKA Most, AM Most, inv. č. 4047, ev. j. 305, *Pomník padlým 9. pluku K. H. Borovského*.

kteřý zachycoval dvojici italských legionářů. Zajímavostí je, že na soklu mosteckého pomníku byla umístěna také deska s věnováním Miroslavu Rastislavu Štefánikovi, jehož jméno mostecká kasárna nesla. Pomník tak symbolicky nahradil drobný Štefánikův pomník z roku 1919, který musel být kvůli novému pomníku zbourán.⁷ Vyobrazení legionáře v zákopu držícího umírajícího bratra v reliéfním provedení použil v roce 1927 pro pomník v Pátku nad Ohří (LN) akademický sochař Karel Zentner,⁸ stejný reliéf zhotovil později také na pomníku v Zákolanech u Kladna. Sousoší legionářů s námětem vítězství i boje bylo součástí zaniklého pomníku legionářů na hřbitově v Ledvicích na Teplicku od tábořského sochaře Václava Kabeše

⁷ TAMTÉŽ.

⁸ *Pamětní kniha obce Pátek*, kopie kroniky ze soukromého archivu Jaromíra Tlustého ze Stradonic.

4) Slavnostní odhalení plukovního pomníku padlým v Mostě od Rudolfa Březy a Jaroslava Rösslera z roku 1928, nedatováno (po roce 1928). Zdroj: Oblastní muzeum a galerie v Mostě.

z roku 1937.⁹ Sousoší bylo tvořeno trojicí příslušníků zahraničního vojska, ve středu stála mírně převýšená postava ruského legionáře s rozvinutou zástavou nad hlavou a lipovou ratolestí v pozdvížené ruce. Po stranách jej doprovázely postavy dvou bojujících legionářů, francouzského chystajícího se odhodit ruční granát a italského s puškou. Identické dílo vytvořil Kabeš původně pro legionářské mauzoleum ve Čkyni na českobudějovicku¹⁰ a stejné sousoší využil i pro pomník padlým ve východočeském Hronově.¹¹

Legionáře může zastupovat i pozůstatek výstroje – Josef Bílek na pomníku v Cítolibeč na Lounsku vložil do klína truchličí ženy přílbu typu Adrian, užívanou dohodovými armádami. Podobně kameník Václav Hartman umístil na pomník ve Vlčí (LN) pod nohy řvoucího lva stejný typ helmy. Obvyklé doprovodné symboly legionářských pomníků dále tvořily výše uvedený český lev, státní znak, lipové ratolesti nebo tradiční vavřínové věnce hrdinů.

⁹ Václav ŠEDIVÝ, *Rudolf Kabeš – sochař a restaurátor*, Tábor 2020.

¹⁰ Roman LAVIČKA (et al.), *Pomníky Velké války na jihu Čech*, České Budějovice 2018, s. 143–149.

¹¹ Věra VLČKOVÁ – Jan ČÍZEK, *Nevrátili se. Mrtvi jsou. Pomníky a pamětní desky obětem první světové války v okrese Náchod*, Červený Kostelec 2017, s. 238.

Rozměr legionářské tradice se objevuje i v přímé fyzické translaci prsti z významných legionářských bojišť. Prst přivezená od Zborova, Doss Alto, Dobrudže a Terronu byla roku 1934 vložena například do plechové urny, kterou vrcholil pomník v Panenském Týnci (LN), druhotně byla do urny vsypána i později získaná hlína z hromadného válečného hrobu z okolí srbské Šabace.¹² Pomník na hřbitově ve Stradonicích je opatřen trojicí skleněných kapslí, které uchovávají prst přivezenou ze Srbska, Ruska, Itálie a Francie.¹³ Na jiných místech bylo propojení s místy paměti legionářských bojů provedeno pouze symbolickou formou nápisů. Pomník v Hřivčicích, navržený architektem Emilem Dufkem, byl původně opatřen jmény hlavních bojišť¹⁴ umístěnými po obvodu korunní římsy nad zemskými znaky, a to ve dvojicích: Voiziers – Terron, Zborov – Bachmač, Sibiř – Dobrudža, Doss Alto – Piave.¹⁵

¹² SOKA Louny, AM Panenský Týnec, Kronika městyse Panenský Týnec, s. 12.

¹³ VHÚ, Stradonice.

¹⁴ Nápis se jmény bojišť legií byly patrně po roce 1938 odesány.

¹⁵ SOKA Louny, AO Hřivčice, inv. č. 142/2, Kronika obce Hřivčice, nestránkováno.

5) Dokončené sousoší pro pomník padlým v Ledvicích od Rudolfa Kabeše z roku 1937, nedatováno (1933–1937). Zdroj: Václav ŠEDIVÝ, Rudolf Kabeš – sochař a restaurátor, Tábor 2020.

LEGIONÁŘI JAKO STAVEBNÍCI POMNÍKŮ

Přirozenými tvůrci legionářského kultu byly četné legionářské organizace. Místní jednoty ČsOL a dalších legionářských spolků vystupovaly také jako stavebníci válečných pomníků. Na mnoha místech ale byla překážkou nákladnějších akcí roztržitost legionářských organizací a v pohraničních oblastech Československa i specifické místní podmínky a vztahy s většinovým německým obyvatelstvem. Ne vždy byla stavba pomníku padlým hlavním cílem legionářských spolků. V Lounech legionáři před budováním válečného pomníku upřednostnili podporu stavby pomníku T. G. Masaryka.¹⁶

¹⁶ Na všech frontách. Sborník lounských legionářů, Brno 1931, s. 190, 193.

V Mostě se naopak soustředili na budování vlastní síně tradic a muzea zahraničního odboje.¹⁷

Místní legionáři byli prvotními hybateli výstavby pomníku padlým v Brňanech (1920) na Litoměřicku, podle záznamu v kronice byl pomník realizován dle návrhu „přineseného z Ruska“.¹⁸ Předlohou komolého šestibokého jehlanu se státním znakem byl patrně ústřední pomník československých dobrovolníků na Glazkovského hřbitově v Irkutsku, který

¹⁷ Ivan VIŠEK, Českoslovenští legionáři. Rodáci a občané okresu Most, Most 2001, s. 27–32.

¹⁸ Pamětní kniha obce Brňan, s. 26, [cit. 2022-18-04]. Dostupné z: <https://www.brnany.cz/files/files/Pametni-kniha-obce-Brnan-web.pdf>.

6) Pomník padlým v Panenském Týnci zhotovený svépomocí členy místní Sokolské jednoty z roku 1934.
Foto: Marta Pavlíková, 2018.

v Brňanech doplnila socha vojáka československé mírové armády stojícího na stráži. V Hrdlovce na Teplicku realizovala místní pobočka Československé obce legionářské pomník padlým bratrům v roce 1922, po vzniku konkurenčního německého pomníku padlým byl v roce 1929 legionářský pomník upraven a opatřen novou nápisovou deskou věnovanou památce všech padlých.¹⁹

V roce 1921 byl zásluhou legionářů realizován také pomník padlým v městských sadech v Libochovicích. Náklady na stavbu činily 35 000 Kč a byly pokryty z výtěžku sbírek pořádaných v Libochovicích a okolí. Podle návrhu legionářů architekta Jaroslava Rösslera a sochaře Rudolfa Březy, oceněného ministerstvem školství a osvěty jako vzorový,²⁰ byl zhotoven šestimetrový vzhůru se rozšiřující pylon tvarově evokující meč zatnutý jílcem do země. V horní třetině pomníku je osazený Březův bronzový reliéf představující „Podřipskou domovinu

¹⁹ SOKA Teplice, AO Hrdlovka, inv. č. 142, ev. j. 141, Pamětní kniha obce Nová Ves-Hrdlovka, s. 101, 285; TAMŽEŽ, inv. č. 140, ev. j. 141, Gedenkbuch der Gemeinde Herrlich, s. 549.

²⁰ Libochovice, rodné město Jana Ev. Purkyně, Libochovice 1937, s. 50.

7) Pomník padlým v Brňanech od Josefa Pilnaje z roku 1922, nedatováno (1922). Zdroj: soukromá sbírka Stanislava Dulíka.

ve víru světové války“. V popředí reliéfu je zachycena hora Říp a šlehající válečné plameny, z nichž vystupuje ženská postava, alegorie Vlasti, držící v ruce lipovou ratolest. Na pozadí jsou rozvinuté dva prapory, jeden s motivem kalicha a druhý s českým lvem, mezi nimi je ve vrcholu reliéfu zobrazený patriarchální kříž s dvojitým břevnem. Do plamenů jsou vepsány letopočty „1914“ a „1918“. Podobně byl zásluhou Československé obce legionářské v roce 1927 vybudován pomník padlým legionářům v Cítolibeč (LN) zhotovený podle návrhu hořického sochaře Josefa Bílka.²¹

Dílem legionářských organizací vznikla také řada pamětních desek věnovaných individuální památce padlých bratrů. V roce 1927 nechali lounští legionáři zřídit v Divicích pamětní desku na rodném domě bratra učitele Adolfa Svítka, bojovníka od Zborova.²² Památce téhož byla věnována i deska v Teplicích-Šanově pořízená ve stejném roce zástupci Sokola.

²¹ SOKA Louny, AO Cítoliby, inv. č. 19, Pamětní kniha, s. 333. Identické pomníky Bílek vytvořil v Boharyni (okr. Hradec Králové) a v Oslově (okres Písek).

²² Na všech frontách, s. 176 a 191.

8) Pomníky padlým čsl. dobrovolníkům na Glazkovském hřbitově v Irkutsku odhalené v říjnu 1918, nedatováno (1918). Zdroj: Rudolf MEDEK – Robert BONNAUD, *K vítězství svobodě 1914–1918–1928*, Praha 1928.

Italskému legionáři Františku Míškovi byla v roce 1927 věnována pamětní deska na domu v Záluží na Mostecku. V roce 1932 byla odhalena deska legionáře Václava Káně v Mšeném-lázních (LT) od akademického sochaře Straky z Kralup.²³ Stejněho roku se uskutečnilo v Libochovicích velkolepé odhalení pamětní desky Václava Zemana s jeho bronzovým portrétním reliéfem, jejími autory byli pracovníci Památníku osvobození sochaři Karel Babka a Otto Birma.²⁴ Zajímavé je umístění pamětní desky věnované trojici padlých legionářů z Lomu na Mostecku, která byla roku 1936 osazena na soklové partie staršího pomníku mistra Jana Husa, k němuž byla vsypána prst z bojišť u Zborova, Doss Alto a Terronu.²⁵

V roce 1937 byl na libochovickém hřbitově zásluhou místní jednoty Československé obce legionářské a Obce přátel legionářů²⁶ postaven pomník společně s dalšími 32 legionářskými hroby. Pomník v podobě piliře má otevřené boky a je rozdělený na čtyři etáže, na nichž jsou uloženy urny s popelem zemřelých legionářů, na jeho čelní straně byla osazena bronzová deska se znakem Československé obce legionářské se sdruženým znakem legií a siluetou hradu Házmburku navržená Karlem Babkou.²⁷

²³ MÚ Mšené-lázně, Pamětní kniha, s. 137–138; *Československý legionář*, 17. 6. 1932, č. 25, roč. 14, s. 5.

²⁴ *Československý legionář*, 1. 1. 1937, č. 1, roč. 19, s. 7, *Pomník zemřelým legionářům v Libochovicích*.

²⁵ Oblastní muzeum v Mostě, sbírka fotografií, pomníky velké války, Lom.

²⁶ SOKA Litoměřice, AM Libochovice, inv. č. 30, *Kronika města Libochovice (1893–1937)*, s. 277.

²⁷ *Československý legionář*, 1. 1. 1937, č. 1, roč. 19, s. 7, *Pomník zemřelým legionářům v Libochovicích*.

V roce 1938 byly na Lounsku odhaleny pamětní desky legionáře Václava Dvořáka v Lenešicích²⁸ a Otakara Löbla v Peruci,²⁹ na Teplickou byla ve stejném roce odhalena deska věnovaná legionářům z Nových Verneřic (TP).³⁰ Z tohoto krátkého výčtu vyplývá zvýšená aktivita legionářů v době nadcházejícího dvacátého výročí vzniku Československé republiky, které bylo spojeno s akcentováním legionářské tradice a maximální snahou mobilizovat veřejnost k obraně státu.

LEGIONÁŘI A PAMÁTNÝ ŘÍP

Z hlediska základní typologie memoriálních objektů byly ve sledované oblasti zjištěny realizace pomníků padlým (tj. legionářů i ostatních vojáků), pomníky výhradně legionářské, legionářské pamětní desky a legionářský hrob. Zjištěna nebyla realizace památníku ve smyslu regionálního legionářského pantheonu, obdoby Masarykovy věže samostatnosti v Hořicích v Podkrkonoší nebo mauzolea v jihočeské Čkyni. Potenciál ke vzniku památného legionářského místa nadregionálního významu měla hora Říp, krajinná dominanta ukotvená v národním mýtu i politické tradici 19. století.³¹ Na počátku dvacátých let Roudnickem rezonovala myšlenka na zbudování legionářského památníku na Řípu, do kterého měly být převezeny ostatky bojovníků od Zborova: „tím historie

²⁸ *Československý legionář*, 29. 4. 1938, č. 18., roč. 20, s. 9.

²⁹ *Československý legionář*, 17. 6. 1938, č. 25, roč. 20, s. 6.

³⁰ TAMTÉŽ.

³¹ Eduard MAUR, *Paměť hor*, Praha 2006, s. 215–245.

9) Pomník padlým v Libochovicích od Jaroslava Rösslera a Rudolfa Březy z roku 1921. Foto: Marta Pavlíková, 2021.

památného Řípu bude obnovena a vzpomínka na vybudování svobody zvýšena. Památník bude hlásati příštím pokolením vděčnost národa padlým hrdinům a nabádati je k další obětavé práci pro vlast a národ.³² Přípravu stavby památníku řídil „Sbor pro postavení památníku padlým legionářům na Řípu“, působící nejprve na Roudnicku, ale od roku 1921 měl spolek vlastní pobočku také v Praze a disponoval téměř 50 000 Kč získanými z dobrovolných příspěvků.³³ Na začátku dvacátých let byla rotunda sv. Jiří také jedním z míst navrhovaných pro umístění hrobu neznámého vojína ze zborovského bojiště.³⁴ Před Řípem symbolizujícím prvotní kořeny českého žilvu v našem prostoru byla ale dána přednost staroměstské radnici v Praze,

³² Podřipský kraj, 28. 10. 1921, č. 44, roč. 11, nestránkováno.

³³ Československý legionář, 4. 2. 1921, č. 6, roč. 3, s. 5–6.

³⁴ Jan GALANDAUER, Hrob neznámého vojína v proměnách času, in: Historie a vojenství, č. 2, roč. 1999, s. 261.

10) Detail bronzového reliéfu od sochaře Rudolfa Březy z pomníku padlým v Libochovicích z roku 1921. Foto: Marta Pavlíková, 2021.

místu vhodnějšímu pro konstrukt spojnice Bílá hora a staroměstská exekuce – Zborov a vítězný návrat.³⁵ Ani jeden ze záměrů tedy nebyl uskutečněn a interiér rotundy byl ve třicátých letech pouze doplněn pamětní deskou upomínající na padlé legionáře.³⁶

SLAVNOSTI ODHALENÍ

Úloha legionářů jako prvních vojáků vlasti je patrná i při festivitech spojených s odhalením pomníků. Tento okamžik byl zásadním vyvrcholením celého procesu příprav a realizace pomníku nebo pamětní desky. Představoval jeho symbolické předání do užívání. Legionáři často vystupovali jako řečníci, význam slavností zvyšovala účast představitelů ústředního vedení legionářských korporací nebo Památníku osvobození. Aktivně vystupovali zejména legionářští poslanci. Pamětní

³⁵ Vojtěch KESSLER, Vzpomínkové oslavy bitvy u Zborova, in: Dagmar Hájková – Pavel Horák – Vojtěch Kessler – Miroslav Michela, (edd.), Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu, Praha 2018, s. 211.

³⁶ Svatováclavská stráž, 29. 4. 1938, č. 18, roč. 2, rubrika Roudnicko-Libochovicko, nestránkováno; Na počátku čtyřicátých let byla deska zakryta oltářem sv. Jiří; SOKA Litoměřice, OKÚ Roudnice nad Labem, Presidiální spisy III. (1939–1945), inv. č. 523, ev. j. 899, kt. č. 2, Pomníky roudnického okresu, sdělení četnické stanice Račiněves 8. 8. 1940.

11) Pamětní deska legionáře Jaroslava Zemana od Otto Birmy a Karla Babky z roku 1932. Zdroj: Jiří RŮŽHA, Město Libochovice pod hákovým křížem, Libochovice 2005.

sborník lounských legionářů z roku 1931 uvádí, že tamní legionáři jako slavnostní řečníci vystoupili v rámci svého okresu při odhalení 14 pomníků, nejaktivnějším z nich byl dobroměřický učitel Josef Toman.³⁷ Jindy byla účast legionářů v uniformách omezena na pochod spolků obcí, v Panenském Týnci (LN), Brňanech (LT) nebo Lomu (MO) drželi legionáři u pomníku čestnou stráž.

Legionáři se účastnili slavností korporátně nebo jako jednotlivci. Celorepublikový přehled o plánovaných akcích uváděl legionářský tisk, především nejrozšířenější *Československý legionář*, týdeník, který byl tiskovým orgánem Kanceláře Československých legií nebo *Národní osvobození* vydávané Československou obcí legionářskou. Termíny slavností odhalení obvykle připadaly na významná legionářská výročí – dominantní postavení mělo výročí bitvy u Zborova, svátek sv. Václava jako den české státnosti a konečně ústřední svátek vzniku republiky 28. října.³⁸

Při položení základního kamene pomníku v Libochovicích kráčely v průvodu krojované dívky nesoucí obrazy Masaryka a Štefánika zdobené květy a tabule s názvy legionářských bojišť. I sama slavnost odhalení tohoto pomníku byla přehlídkou legionářského hnutí a patrně pro velký úspěch byla usku- tečněna ve dvou termínech 28. října 1921 a definitivně na zborovské výročí v následujícím roce za účasti Joži Davida, pplk.

Rudolfa Medka, bývalého velitele Československého armádního sboru generála Vladimira Nikolajeviče Šokorova nebo bojovnice proti bolševismu Jekatěрины Breško-Breškovské.³⁹

Ráz slavností obvykle probíhal dle ustáleného schématu – slavnostní pochod korporací k pomníku, přednesení zdravic a projevů, odhalení pomníku a jeho předání obci do ochrany. Ustálené schéma těchto slavností humorně parodoval legionářský tisk, který u příležitosti dvacátého výročí založení České družiny a roty Nazdar zveřejnil fiktivní program „*Slavnostního odhalení pomníku jakéhosi STARODRŮBEŽNÍKA ze dne 28. září 2999*“;⁴⁰ jehož součástí mělo být například: „*Uvítání hostů předsedou Unie archeologických a zoologických učenců p. PUDr. ZUBr. Fatou Morganou*“ nebo „*Báseň příležitostná. K oslavě našich předků složil Brouk a Babka. Přednese zákyně zdejší školy*“, ale také „*Slavnostní řeč. Sensační odhalení o mravech a zvycích Starodružníků*.“ a „*Převzetí pomníku do ochrany města. Pietním způsobem provede pan starosta X. Chtělby párek*.“⁴¹

Zvláště významné postavení mezi legionářskými pomníky měly pomníky plukovní. Vzhledem k unifikáčnímu procesu armády (sloučení starších pluků s útvary legionářskými) měly zásadně legionářský charakter a obvykle byly dílem legionářů výtvarníků. V litoměřických kasárnách připomínaly oběti 2. pěšího pluku Jiřího z Poděbrad pamětní desky umístěné v interiéru kasáren, v roce 1926 je u příležitosti desátého výročí

³⁷ *Na všech frontách*, s. 192.

³⁸ Tento výčet doplňují i další data, narozeniny T. G. Masaryka, výročí bitvy na Bílé hoře, viz: Jan MICHL, *Legionáři a Československo*, Praha 2009, s. 132.

³⁹ SOKA Litoměřice, *Kronika města Libochovice 1893–1937*, s. 122, 125.

⁴⁰ Rozuměj Starodružníka, příslušníka starší části České družiny, české vojenské jednotky v Rusku vzniklé v srpnu 1914.

⁴¹ *Legionářská stráž*, 5. 1. 1934, č. 1, roč. 14, s. 6, *Zárodek humoru*.

12) Původní podoba legionářského pomníku padlým v Libochovicích od Jaroslava Krále a Karla Babky z roku 1937, nedatováno (60. léta 20. století). Zdroj: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem.

založení pluku (10. 5. 1916) slavnostně odhalil ministr národní obrany generál Jan Syrový.⁴² Součástí velkolepých oslav dvacátého výročí vzniku pluku byl pochod městem, přelet skupiny letadel a shoení zlatého věnce nad litoměřickým náměstím, následujícího dne byla k pamětním deskám v kasárnách uložena prst od Zborova.⁴³ Meziválečnou armádu a její legionářské kořeny akcentovala i slavnost odhalení pamětní desky francouzského legionáře, příslušníka roty Nazdar, Václava Zemana v Libochovicích v roce 1932. Uskutečněna byla pod patronátem velitelství 3. pěší divize, Kanceláře československých legií, Památníku osvobození, Kruhu francouzských

legionářů a Kruhu starodružiníků – legionářů. Také otevření legionářského pohřebiště na libochovickém hřbitově v roce 1937 bylo konáno pod záštitou armády za účasti 4. cyklistického praporu, kterému byla slavnostně předána stříbrná polnice s vyrytým heslem „V duchu legií“.⁴⁴

LEGIONÁŘSKÉ UMĚNÍ

Počátky legionářského okruhu výtvarného umění lze spatřovat již v době válečné. Pomineme-li drobné výtvarné práce v podobě upomínkových předmětů zákopových prací ve smyslu „trench art“, nacházíme organizovanou tvorbu až

⁴² Vladimír Josef ROUBAL, *Druhý pluk vzpomíná...; sborník vzpomínek starých vojáků pěšího pluku 2 „Jiřího z Poděbrad“*, Praha 1936, s. 250.

⁴³ *Naše záloha*, 30. 5. 1936, č. 10–11, roč. 1936, s. 86, *Oslavy druhého pěšího pluku v Litoměřicích*.

⁴⁴ *Československý legionář*, 9. 7. 1937, č. 28–29, roč. 19, s. 8, *Župní sjezd legionářů a zborovské oslavy v Libochovicích; Národní osvobození*, 13. 5. 1937, č. 112, roč. 14, s. 8.

13) Slavnostní odhalení pamětní desky padlým legionářům na pomníku Mistra Jana Husa v Lomu osazené roku 1936. Zdroj: Oblastní muzeum a galerie v Mostě.

v činnosti specializovaných legionářských oddílů zaměřených především na osvětovou činnost, tvorbu plakátů, tisků nebo pomníků. Do obecného povědomí vstoupila nejvíce tvorba propagačních a náborových materiálů zahraničního odboje od Vojtěcha Preissiga, Josefa Kupky, Emila Filly, Otto Gutfreunda nebo Arno Zeyera. Organizačně nejpokročilejší byla činnost výtvarníků v rámci československého vojska v Rusku,⁴⁵ které disponovalo třemi sochařskými dílnami nebo malířskou skupinou podřízenými Osvětovému odboru Odbočky české národní rady. Činnost sochařů vzešla z pietního budování legionářských hrobů a jiných memoriálních objektů, velitelem

dílen se stal medailér a sochař Karel Babka, mezi dalšími zde působili sochaři Josef Šebor, Bedřich Zelený či František Bílek. V sochařských dílnách působili také architekti Jaroslav Rössler nebo Vilém Kvasnička. Činností legionářů v okolí transsibiřské magistrály na dálném východě vznikla skupina československých válečných pomníků realizovaných během cesty legií v letech 1918–1920.

Po válce podporoval a rozvíjel tvorbu legionářů a obecně umění s legionářskou tematikou Památník odboje, později Památník osvobození. Památník byl původně utvořen jako umělecký poradní sbor při Ministerstvu národní obrany a postupně se transformoval v instituci spravující archiv a muzeum československých legií. V Památníku působili výtvarníci Karel Babka, Rudolf Březa, Otto Birma nebo malíři Otto Matoušek, Jindřich Vlček či Emanuel Přikryl. Prezentační

⁴⁵ K organizaci a činnosti dílen podrobněji viz: Tomáš JAKL, *Na paměť bratří padlých na Rusi, výstavba pomníků padlým čs. dobrovolníkům v Rusku v letech 1918–1920*, in: *Historie a vojenství*, č. 2012, roč. 61, s. 126–135.

14) Propagační náborové plakáty do čsl. legií, Vojtěch Preissig, nedatováno (1914–1918). Zdroj: Rudolf MEDEK – Robert BONNAUD, *K vítězné svobodě 1914–1918–1928*, Praha 1928.

legionářského výtvarného umění byla i samotná (byť plně nedokončená) realizace památníku navrženého architektem legionářem Janem Zázvorkou. Památník se podílel i na organizaci studijních cest výtvarníků na bývalá bojiště ke Zborovu a na válečná pole ve Francii.

Spolupráce Památníku na realizaci regionálních pomníků nebo pamětních desek je z výše uvedených lokalit výrazná zejména v Libochovicích, pro které tvořili výtvarníci Rudolf Březa, Karel Babka a Otto Birma. Významnou souvislostí mezi Libochovicemi a legionářskými kruhy v Praze je osobnost legionářského spisovatele, dramatika a novináře Josefa Kopty (1894–1962), rodáka z Libochovic, který s rodným městem udržoval v meziválečném období úzké kontakty. Na počátku dvacátých let působil ve funkci tajemníka tehdejšího Památníku odboje a později jako novinář Národního osvobození a Lidových novin.

Základní přehled generace výtvarníků z řad legií podal v roce 1931 Platon Dějev ve své antologii *Výtvarníci-legionáři*.⁴⁶ Navzdory rozsáhlému dílu prostupujícímu všemi výtvarnými disciplínami nelze konstatovat, že by legionáři vytvořili ryze svébytný výtvarný směr. Jednalo se spíše o volněji vymezený okruh meziválečného umění syntetizující různé vlivy.

⁴⁶ Platon DĚJEV, *Výtvarníci-legionáři*, Praha 1937.

OSUDY LEGIONÁŘSKÝCH POMNÍKŮ

V roce 1938 a ve vnitrozemí po březnu 1939 se z legionářských pomníků stalo nežádoucí dědictví první republiky. Správní orgány Říšské župy Sudety věnovaly evidenci československých pomníků náležitou pozornost, zdá se ale, že hlavní závadné objekty byly zcela živelně demolovány místními Němci již v prvních dnech odstoupení pohraničních oblastí. Takový byl patrně osud mosteckého plukovního pomníku se sochou ruského legionáře, který je v soupisu československých pomníků z roku 1939 uváděn jako zničený. Podobně v roce 1938 byly rozbity legionářské pomníky v Ledvicích u Duchcova a v Hrdlovce na Teplicku.

Podobně postupovaly orgány Okresních úřadů v Protektorátu Čechy a Morava. Soupisy nežádoucích pomníků a pomníků s nevhodnými symboly byly zpracovány v roce 1939 a postoupeny samosprávám k zajištění nápravy. Dohled pro okresní úřady nad provedením této pomníkové očisty měly vykonávat místní četnické stanice. Předmětem tohoto pomníkového „úklidu“ měly být primárně symboly Československé republiky, státní znaky nebo nápisy „jež v jakémkoli náznamu nejsou slučitelný s dnešními státoprávními poměry“.⁴⁷ Obdobně nepřijatelná byla prezentace veškerých odkazů na činnost

⁴⁷ SOKA Litoměřice, AM Třebenice, inv. č. 53, kt. č. 45, Sdělení OÚ Litoměřice z 28. 6. 1940.

15) Hroby čsl. legionářů na hřbitově v Jekatěrinburgu, Jindřich Vlček, 1918. Zdroj: soukromá sbírka Marty Pavlíkové.

legií a legionářských symbolů. Zapovězeno bylo i samotné označení příslušnosti padlých k legiím: „u jmen padlých bývalé československé zahraniční armády jest odstraniti označení jejich příslušnosti k této armádě, po případě označení jejich tehdejší vojenské hodnosti“.⁴⁸ Z pomníku v Toužetíně byla sejmuta socha francouzského legionáře, která byla z obavy před zničením ukryta a znovu nalezena až v roce 1949 v místní sokolovně zasypaná uhlím. Bohužel později byla vandalsky natolik poškozena, že je do současnosti dochována v podobě torza.⁴⁹

Po roce 1945 byly mnohé pomníky padlým rozšířené o dedikaci obětem nacismu. Legionářský hrob s pomníkem na libochovickém hřbitově byl v roce 1945 doplněn o dostavbu žulového soklu s tumbou, do které byl vsypán popel libochovických obětí nacismu. K legionářské tradici tak byla v rámci jednoho pomníku přirazena i úcta k civilním bojovníkům za republiku, účastníkům II. odboje. Pomník byl nově odhalen při slavnosti 28. července 1946, mimo jiné za účasti slavných rodáků, pražského primátora JUDr. Václava Vacka, legionáře Josefa Kopty a generála letectva RnDr. Karla Janouška.⁵⁰

Legionářským památkám výrazněji nepřálo ani následující období, legionářský rozměr československé armády jako její základní ideový koncept mizí, legionářské organizace záhy

omezují svou činnost, zvýraznění zájmu o památku legií přichází dočasně v období šedesátých let, které ale záhy pohřbila nastupující normalizace. Avšak i v její realitě se v omezených formách mohlo dařit některé regionální legionářské památky obnovovat. Jedná se například o provedení nové pamětní desky na rodném domě legionáře Svítka v Divicích (LN), která byla odhalena zásluhou divického obecního výboru pod patronátem MNV Vinařice v roce 1985.

ZÁVĚREM

Fond legionářských pomníků a pamětních desek byl v meziválečném období bohatou podskupinou válečných pomníků. Utvářen byl od počátku dvacátých let až do roku 1938. Vzrůstající počet realizací sklonku třicátých let ovlivnila nejen historická výročí významných bitev a vzniku republiky, ale jistě i zhoršující se mezinárodně politická situace a snaha o povzbuzení národa a zvýraznění legionářských tradic armády i státu. Původní rozsah fondu těchto památek dosud nebyl plošně spolehlivě zmapován a stupeň jeho poznání je na různých místech odlišný.

Legionářské pomníky představovaly místa úzce spojená s oficiální meziválečnou vzpomínkovou kulturou. Zde probíhaly oslavy státních svátků a významných dní nové republiky. Legionářský étos zhmotnělý v podobě symbolů prostupoval i do běžné architektury meziválečných pomníků padlým. Legionářskou tradici symbolizoval i hojně rozšířený zvyk

⁴⁸ TAMTÉŽ.

⁴⁹ Jiří BUREŠ – Marta PAVLÍKOVÁ, *Tatíčku, vrať se k nám, 1. Díl, pomníky velké války Lounska, Ústí nad Labem 2018*, s. 91.

⁵⁰ Jiří RŮZHA, *Město Libochovice pod hákovým křížem*, Libochovice 2005, nestránkováno.

transferu prsti z významných bojišť legií. Bezmála ztotožnění fenoménu legionářství s érou meziválečného Československa předznamenalo i proces zániku těchto památek v následujícím období, lze proto konstatovat, že z původního rozsahu je do současnosti zachována pouze velmi omezená část. Nucená pomníková očista v období po roce 1938/1939 zasáhla především pomníky sochařsky pojednané s přímým vyobrazením legionáře,⁵¹ které nejvýrazněji naplňovaly rozměr nepřipustného odkazu na éru meziválečné republiky. Zanikla nejen hodnotná díla monumentálního sochařství v podobě plukovních pomníků od renomovaných tvůrců, ale i velký počet drobnějších prací v podobě pamětních desek nejrůznějších autorů. Možnosti pozdější obnovy ovlivnila skutečnost, že zejména po roce 1948 se legionářské pomníky a památky staly znovu nechtěným dědictvím prvorepublikového Československa.

---

⁵¹ Obdobný postup likvidace nežádoucích pomníků českých Němců s přímým sochařským vyobrazením vojáka uvádí: C. Rogalska: Karolina ĆWIEK-ROGALSKA, *The Glory of Death? German Memorials of the Great War in the North-Western Czech Borderlands after 1945*, in: Acta Universitatis Carolinae, Studia Territoria, Vol. 2, 2018, s. 29–30.